

JAROSLAV FRANEK

JUDAIZMUS

KNIHA O ŽIDOVSKÉJ KULTÚRE
HISTÓRII A NÁBOŽENSTVE

MARENČIN PT

JAROSLAV FRANEK

JUDAIZMUS

KNIHA
O ŽIDOVSEJ KULTÚRE
HISTÓRII A NÁBOŽENSTVE

MARENČIN PT

Recenzenti:

Ing. Viera Belová

PhDr. Štefan Holčík, CSc.

PhDr. Peter Salner, DrSc.

© Jaroslav Franek, 1991, 1993, 1998, 2009, 2022

© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2009, 2022

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marencin@marencin.sk www.marencin.sk

Design © Marta Blehová

Cover © Jana Sapáková

960. publikácia, 5. vydanie, 2. vydanie vo vydavateľstve Marenčin PT

ISBN 978-80-569-1031-3 (viaz.)

ISBN 978-80-569-1032-0 (ePDF)

ISBN 978-80-569-1033-7 (ePub)

1.

1.1. Predslov k prvému vydaniu

Cieľom tejto knihy je osvetliť slovenskému čitateľovi základné otázky súvisiace so židovstvom. Kniha nie je učebnicou ani odbornou monografiou, nie je písaná formou systematického výkladu. Výber látky bol daný dvoma faktormi. Jednak otázkami, ktoré som najčastejšie dostával, jednak materiálom, ktorý dáva odpovede do súvislostí.

Publikácia predstavuje výsledok prevažne kompilačnej práce. Zdroje, z ktorých som čerpal, uvádzam v zozname použitej literatúry alebo v poznámkach pod čiarou.

V zahraničí je k spomenutej problematike veľmi bohatá literatúra, jestvujú mnohé publikácie venované špeciálnym otázkam, napríklad židovskej kuchyni, sviatkom, dejinám, mystike a podobne. Žiaľ, na Slovensku je situácia s literatúrou tohto druhu horšia, dá sa hovoriť o jej absencii. Azda aj s týmto nedostatkom literatúry súvisí dosť všeobecná neznalosť všetkého, čo sa týka židovstva. Dúfam, že slovenským čitateľom poskytnem informácie o základoch judaizmu, Talmude, židovských dejinách, sionizme, antisemitizme a ďalších problémoch.

Knihu som písal od konca roku 1990 do mája 1991. Jej napísanie by nebolo možné bez štipendia Nadácie Charty 77, ktoré mi umožnilo plné sústredenie sa na písanie počas troch jarných mesiacov roku 1991.

Domnievam sa, že kniha poskytne len úvodné informácie. Je možné, že sa nájdu záujemcovia o špeciálne otázky, ktorí sa neuspokoja s encyklopedickým štýlom výkladu. V takom prípade odporúčam uvedenú literatúru, prípadne nové knižné tituly, ktoré

by sa v dohľadnom čase mali objaviť na našom knižnom trhu. Predpokladám však, že tieto tituly budú venované predovšetkým histórii slovenského židovstva a histórii štátu Izrael.

Záujemca o špeciálne otázky náboženstva, napríklad o Talmud alebo Kabbalu musí siahnúť po zahraničnej literatúre, ktorá jestvuje v širokom výbere. To isté platí aj pre tých, ktorí chcú hlbšie spoznať pohnuté osudy židovstva v priebehu mnohých tisícročí. Stručný prehľad histórie, ktorý je súčasťou predkladanej knihy, opisuje len najdôležitejšie udalosti a pochopiteľne sa nemôže zaoberať osudmi židovských komunit v jednotlivých krajinách.

Pri písaní textu som sa stretol so značným počtom mien. Často sa jedno meno vyskytovalo v rôznych, aj keď podobných tvaroch. Výsledkom tejto rôznosti bola voľba mena, ktorú som považoval za najvhodnejšiu, ale zároveň nie vzdialenú ostatnej literatúre. Napríklad meno heretika Šabtaja Cvi sa vyskytuje vo formách Šabataj, Sabbataj, Sabataj a jeho priezvisko je Zevi, Zewi, Cevi, a pochopiteľne jestvujú aj rôzne kombinácie mena a priezviska. Originál väčšiny mien je hebrejsky a pravidlami transkripcie som sa nezaoberal. Tento problém je typický aj pre zahraničné judaiká a čitateľ, ktorý porovnáva rôzne pramene, ho musí zobrať do úvahy.

V poukazoch na biblický text používam skratky typu (2. M. 7, 3). Znamená to druhá kniha Mojžišova, 7. kapitola, 3. verš. Niektoré časové údaje (roky) sú opatrené skratkou „pred o. l.“, čo znamená pred občianskym letopočtom. (Ľudia, ktorí sa nehlásia ku kresťanskému vierovyznaniu, bežne označujú datovanie počínajúce rokom narodenia Krista ako „občiansky letopočet“.)

1.2. Predslov k piatemu vydaniu

Piata reedícia tejto knihy vychádza s odstupom trinásť rokov od predošlého vydania. Vzhľadom na tento časový odstup bolo potrebné aktualizovať viaceré informácie, avšak podstatná časť knihy ostala nezmenená. Doplnené sú informácie týkajúce sa vývoja v štáte Izrael, nutné bolo tiež aktualizovať kalendárne informácie. Vykonali sa aj štylistické úpravy v texte, odstránili zistené preklepy.

Situácia na slovenskom knižnom trhu sa v priebehu posledných rokov výrazne zmenila z hľadiska ponuky knižných titulov, ale aj z hľadiska technických a finančných možností publikovania. Dôsledkom zmien je bohatá ponuka najrôznejších titulov pokrývajúca azda všetky segmenty, o ktoré čitatelia prejavia záujem. Platí to aj pre diela venované židovskej problematike. Z tohto dôvodu nemá a nemôže mať táto knižná publikácia ambíciu citovať vyčerpávajúci zoznam literatúry, ktorý by pokryl väčšinu titulov prístupných na našom knižnom trhu. Zoznam literatúry uvedený na konci knihy sa týka zdrojov, z ktorých som čerpal, ako aj beletrie, ktorú považujem za hodnú záujmu čitateľa. Uvádzam tiež niektoré zdroje odborného charakteru.

Chcem sa na tomto mieste poďakovať recenzentovi 5. vydania PhDr. Petrovi Salnerovi, DrSc. a trpezlivej korektorky textov knihy, pani Ingrid Kostovskej. Bez ich výdatnej pomoci by nové vydanie nebolo možné.

Najväčšou odmenou za predošlé vydania „Judaizmu“ boli kultivované listy čitateľov, za ktoré sa chcem aj touto cestou poďakovať. Budem rád, ak sa mi podobným spôsobom ozvú aj čitatelia piateho vydania.

Autor

2. ZÁKLADY JUDAIZMU

2.1. Úvod

Niekedy sa hovorí, že súčasná európska civilizácia spočíva na troch stĺpoch. Jedným z nich je hora Sinaj, druhým Akropola a tretím Kapitol. O druhom a treťom stĺpe, gréckej a rímskej civilizácii sa u nás tradične vyučuje na školách, existujú literárne, divadelné a iné diela, ktoré tieto dve kultúry približujú. O prvom stĺpe, hore Sinaj, ktorá reprezentuje židovské zdroje náboženstva a kultúry, sa vie pomerne najmenej, a to napriek tomu, že židovské obyvateľstvo, potomkovia starozákonného židovského ľudu tvoriaceho súčasť obyvateľstva skoro všetkých krajín sveta, je do dnešných dní prítomné aj na Slovensku.

Pôvod slova Žid treba hľadať v Starom zákone, v zbierke kníh tvoriacich základ židovského náboženstva. (V slovenčine sa používa duálna forma písania s veľkým aj malým počiatočným písmenom. Žid, Židia má národnostnú konotáciu, žid, židia religióznu.) Prvých päť kníh tejto zbierky nazývame päť kníh Mojžišových a podľa židovských tradícií ich napísal najväčší židovský mysliteľ a moralista Mojžiš (Moše) na pokyn Hospodina. Okrem týchto piatich kníh obsahuje zbierka Starého zákona 34 ďalších kníh. Sú najvydávanějšími dielami minulosti aj prítomnosti a tvoria nepre-

konateľnú pokladnicu vedomostí a poučenia. Štúdiom a výkladom textu starozákonných kníh sa zaoberali mnohí učenci. Táto činnosť pokračuje aj v súčasnosti. V mnohých krajinách existujú biblické ústavy a väčšina významných univerzít vo svete má zriadené katedry alebo ústavy judaistiky, na ktorých sa vedci zaoberajú aj Starým zákonom.

1. kniha GENESIS (Pôvod)
2. kniha EXODUS (Odchod)
3. kniha LEVITICUS (Kniha Levitov)
4. kniha NUMERI (Čísla)
5. kniha DEUTERONOMIUM (Obnovený zákon)

Týchto päť kníh je v hebrejčine označovaných ako Tóra, čo sa prekladá ako zákon, učenie alebo návod, pokyn. Jednotlivé knihy majú v hebrejčine názvy: 1. Berešit (Na počiatku), 2. Šemot (Mená), 3. Vajikra (Volal), 4. Bamidbar (Na púšti), 5. Dvarim (Slová).

V slovenčine existuje veľa vydaní Starého zákona. Pre slovenského čitateľa je ľahko prístupný, keďže tvorí prvú časť tzv. Biblie, čo je spoločné vydanie zbierky kníh Starého (židovského) a Nového (kresťanského) zákona. Pre židovských veriacich má len Starý zákon charakter nábožensky záväzných (posvätných) kníh.

Slovo Žid súvisí s biblickou postavou Júdu, jedného z dvanástich synov Jáкова. Poradie zakladateľov židovského národa, čiže patriarchov je takéto:

Abrahám s manželkou Sárom mali jedného syna Izáka. Izák mal za manželku Rebeku a narodili sa im dvaja synovia, dvojčičky Ezau a Jákob. Jákob, nazývaný tiež Izraelom, čo znamená „bojovník Boží“, mal dvanásť synov. Týchto dvanásť synov tvorilo hlavy dvanástich kmeňov Izraela. Slovenské pomenovanie Žid (anglické Jew, nemecké der Jude, ruské jevrej) súvisí teda so štvrtým synom Jáкова Júdom. Meno Izrael má všeobecnejší charakter, pretože zahŕňa všetkých dvanásť kmeňov. Toto pomenovanie prijal aj novodobý židovský štát, ktorý po skoro dvoch tisícročiach vznikol roku 1948 na pôde niekdajšieho biblického osídlenia Židov.

Rodokmeň patriarchov od Abraháma:

ABRAHÁM a SÁRA mali syna Izáka.

IZÁK a REBEKA mali synov Ezaua a Jákoba.

JÁKOB a LEA mali šesť synov s menami: RUBEN, SIMEON, LÉVI,
JÚDA, JISSACHÁR, ZEBULÚN a dcéru s menom DÍNA.

Synovia JÁKOBA a RÁCHEL sú JOZEF a BENJAMÍN.

Synovia JÁKOBA a BILHY sú DÁN a NAFTÁLI.

Synovia JÁKOBA a ZILPY sú GÁD a AŠÉR.

Niekedy sa stretneme tiež s označením Hebrej, hebrejský. Pôvod slova treba hľadať opäť v biblii. Hebrej sa nazýval jeden z Abrahámových predkov. Aj reč, v ktorej vznikla väčšina kníh Starého zákona, sa nazýva hebrejčina. Moderná forma hebrejčiny – ivrit je dnes úradným jazykom štátu Izrael.

Židovstvo alebo judaizmus môžeme teda chápať v dvoch rovinách, v náboženskej a v národnej. Ako definícia judaizmu môže slúžiť definícia z učebnice (Schifman 1986):

Judaizmus je kolektívna, religiózna, kultúrna a právna tradícia a civilizácia, ktorá sa vyvinula a menila od začiatku biblickej periódy až po dnešok. Ako taká nie je monolitická. Zahrnuje veľa rôznych historických období, ako aj veľa rôznych prístupov k centrálnej otázke Boha, človeka a sveta. Napriek rôznosti sú všetky prístupy zviazané kontinuitou tradícií, ako aj kolektívnym historickým osudom detí Izraela.

Židovstvo je náboženstvo dejín, náboženstvo histórie.

Boh Izraela nemôže byť nájdený len v prírodných úkazoch.

Prihovára sa nám prostredníctvom dejinných udalostí.

Rabi Abrahám Jošua HescheI (1907–1973)

2.2. Biblia – najdôležitejšia kniha židovského národa

Židov nazývali od dávnych dôb národom knihy. Nemecky píšuci židovský básnik 19. storočia Heinrich Heine nazval Bibliu prenos-

nou vlastou židovského ľudu. Mnohí rabíni hovorili o biblii ako o knihe, v ktorej sa nájdu odpovede na všetky otázky.

Tóra a ostatné knihy Starého zákona majú centrálnu postavenie aj v židovskej literatúre. Existuje obrovské množstvo náboženskej literatúry, ktorá sa obracia k Starému zákonu, vykladá ho, dopĺňa a komentuje. Existujú dokonca stupňovito (hierarchicky) usporiadané komentáre týchto komentárov. Významní komentátori prešli do dejín a dodnes sa vydávajú a čítajú.

Najväčší význam pre židovstvo má zbierka komentárov Tóry známa pod menom Talmud. Štúdiom Talmudu sa zaoberajú hlavne študenti vysokých rabínskych škôl (ješív), ktoré sú špecializované na výchovu rabínov. Jedna z najstarších a najvýznamnejších ješív v Európe bola do roku 1939 v Bratislave. V strednej a východnej Európe existuje v súčasnosti len malý počet rabínskych učilíšť. Talmud, na rozdiel od Biblie, nie je u nás dostatočne známy, a preto je mu venovaná v tejto knihe samostatná kapitola.

Bibliu alebo Tóru nemožno posudzovať podľa krátkych, z textu vytrhnutých citátov, treba ju chápať ako celok. Vznik Tóry historici kladú do obdobia pred 3500 rokmi. Bola to doba, keď to, čo Tóra požadovala, pôsobilo priam šokujúco, revolučne.

V židovskej literatúre sa Biblia označuje skratkou Tanach, zloženou z písmen Tav, Nun a Kov, respektíve Chov (Kov a Chov sa líšia len bodkou). Prvé písmeno znamená Tóru, nasledujú neviim (proci) a po nich ketubim (spisy). Spočiatku bola za svätú považovaná len Tóra, prorocké knihy boli kanonizované niekoľko storočí pred začiatkom občianskeho letopočtu. Spisy boli predmetom polemiky ešte v čase tvorby Talmudu. Židovský kánon (Starého zákona) prevzala v plnom rozsahu evanjelická cirkev. Katolícka cirkev pridala do Starého zákona ďalšie knihy, napríklad Makabejské knihy a Tobíáša. Počet kníh Starého zákona podľa citovanej literatúry je 39. Židovské zdroje často uvádzajú menší počet, pretože mnohé knihy uvedené ako samostatné, považuje židovský súpis za jednu knihu (Biblia 1979).

Dve odpovede na otázku: „Ako zhrnúť celú bibliu do jednej vety?“

Zhrnutím celej biblie je veta:

Miluj blízneho svojho ako seba samého.

Rabi Akiba (začiatok 2. storočia)

Zhrnutím celej biblie je veta:

Toto je kniha dejín človeka.

Rabi Ben Azarja (1511–1578).

Celé dejiny humanizmu môžeme označiť ako dejiny presadzovania myšlienok Tóry. Tóra nevyzýva ku krutosti. Naopak, na mnohých miestach je v nej napísaná požiadavka miernosti a tolerancie. Nielen voči ľuďom, ale voči všetkému živému. Tóra sa zastáva aj otrokov v čase, keď otroctvo bolo súčasťou života všetkých národov a malo často veľmi surové podoby. Existuje veľa právnych predpisov Tóry určujúcich, kedy musí dať pán svojmu otrokovi slobodu a čo s ním nesmie robiť (2. M. 21). Z dnešného hľadiska by sme Tóru nazvali silne sociálnou. Sú v nej zákony v prospech chudobných, vdov a sirôt, otrokov, zákony na ochranu zvierat.

Celou Tórou sa sústavne tiahne niť prikázania tolerancie a ohľaduplnosti. Napríklad: „Nezberaj zvyšky úrody na poli za sebou, nechaj tieto zvyšky chudobným. Neobíjaj všetko ovocie zo stromu, nech si zvyšky zoberú tí, čo nemajú dosť pre seba.“ (5. M. 24, 19–21)

„Neutláčaj cudzinca, sám si poznal, aké ťažké je byť cudzincom v krajine, sami ste boli cudzincami v Egypte.“ (2. M. 23, 9)

„Keď berieš od niekoho zálohu, nevstupuj do jeho domu. Počkaj pred dverami. Sám ti prinesie, čo môže postrádať, ty by si mu mohol vziať niečo, čo potrebuje. Keď berieš do zálohy plášť chudáka, vráť mu ho pred západom slnka, možno nemá v čom spať.“ (2. M. 22, 25)

„Vdovu ani sirotu nebudete utláčať. Ak ju budete utláčať, vaše ženy budú vdovami, vaše deti sirotami.“ (2. M. 22, 21–22)

Tóra jasne a dôkladne vyžaduje čestnosť a úprimnosť, odsudzuje falošnosť a pretváрку.

„Neroznášaj falošný chýr, nesvedči krivo. Nechoď s väčšinou páchať zlo a nesvedči s väčšinou, aby si neprekrúcal pravdu. Ale nenadržaj ani bedárovi.“ (2. M. 23, 1–4)

„Neprekrúcaj právo chudobného v jeho spore.“ (2. M. 23, 6)

„Neprijímaj úplatok, lebo úplatok oslepuje i toho, kto dobre vidí.“ (2. M. 23, 8)

Môžeme tiež citovať z požiadaviek šlachetnosti voči nepriateľom:

„Keď padne tvoj nepriateľ, neteš sa, keď sa potkne, nejasaj.“ (Príslovia 24, 17)

„Keď je tvoj nepriateľ hladný, nakrm ho, keď je smädný, napoj ho vodou.“ (Príslovia 25, 21)

„Ak uvidíš zviera, ktoré sa trápi pod váhou svojho nákladu, pomôž mu bez ohľadu na to, či patrí tvojmu nepriateľovi.“ (2. M. 23, 4–5)

2.3. Základné črty náboženstva

Prvú a najzákladnejšiu črtu vidíme v prvých prikázaniach desatora. Židovská viera je prísne monoteistická. To znamená, že uznáva len jediného Boha, tvorcu celého sveta, aj človeka. Človek je Bohom stvorený a stvorený na obraz Boží.

Človek má slobodnú vôľu, môže rozhodovať o svojom konaní, môže konať dobro alebo zlo. Ako návod na rozlíšenie dobra a zla slúži Tóra, ktorú Hospodin ponúkol všetkým národom. Prijal ju však len židovský národ (v tom spočíva často diskutovaná otázka vyvolenosti) a uzavrel s Hospodinom zmluvu. Zmluva vyžaduje od Židov dodržiavanie zákonov, ktoré im Hospodin dal prostredníctvom Tóry a Hospodin sa zaviazal pomáhať židovskému národu, ktorý považuje za svoj vyvolený ľud.

Odmena za dodržiavanie zákonov, aj trest za ich porušovanie môže prísť na tomto svete, ale aj neskoršie. Židovstvo verí v nesmrteľnosť ľudskej duše.

Časť zákonov zjavených v Tóre má podľa židovskej etiky platnosť pre všetkých ľudí, teda aj pre nežidovské obyvateľstvo. Nežidia nemusia dodržiavať rituálnu časť zákona, ako napríklad svätenie židovských sviatkov, rituálny spôsob stravovania a podobne, ale mali by dodržiavať tzv. Noachove zákony. Je to sedem príkazov, jeden pozitívny a šesť negatívnych: konať spravodlivo, nezapierať

Boha, neslúžiť modlám, nevraždiť, nekradnúť, nesmilniť a netrápiť zvieratá.

Náboženstvo má národný charakter. Misionárska činnosť, snaha obrátiť inovercov alebo ateistov na židovskú vieru neexistuje. Napriek tomu je možné dobrovoľné prestúpenie na židovstvo. Takéto prípady sú, ale vyskytujú sa pomerne zriedkavo.

Pôvodná židovská pospolitosť v biblických časoch bola prísne teokratická. Neexistoval rozdiel medzi náboženským a svetským životom. Tóra dávala odpoveď nielen na otázky, ktoré by sme dnes označovali za „náboženské“. Všetky zložky života jednotlivca mali byť v harmonickej rovnováhe. Život a konanie veriacich v pobiblickej dobe bolo a je riadené 613 príkazmi (micvot), ktoré sa delia na 248 pozitívnych príkazov a 365 zákazov.

V židovstve je štúdium Tóry samo o sebe religióznou hodnotou a študent tvorí článok reťaze spájajúcej židovský národ so zjavením na hore Sinaj. Poznanie Tóry je aj predpokladom naplnenia jej zákonov. Dejinným cieľom židovského národa je dosiahnutie lepšieho stavu sveta, ktorý bude zvestovaný príchodom Mesiáša. Mesiáš je človek vyslaný Hospodinom a po Jeho príchode na zem prestanú vojny a násilnosti. Ľudstvo bude žiť v šťastí a harmónii, Židia sa vrátia do svojej starej vlasti a nenávisť medzi národmi aj jednotlivcami sa pominie.

Židovské náboženstvo v súčasnosti nepozná cirkevnú hierarchiu obvyklú v iných veľkých svetových náboženstvách. Základnou organizačnou jednotkou je náboženská obec, ktorá je obvykle autonómna. Na čele náboženskej obce stojí jej predstavený (obvykle predseda). Dôležitú úlohu má aj rabín, ktorý je zamestnancom obce. Rabín je znalcom Tóry a inej náboženskej literatúry. V minulosti mu neraz prislúchala aj sudcovská úloha vo veciach náboženských a prípadne aj svetských. Veľmi často bol a aj dnes je kazateľom v židovskom kostole – synagóge a niekedy učí deti základom Tóry.

Rabína treba chápať ako učiteľa a znalca Tóry, nie ako kňaza. Nie je prostredníkom medzi Bohom a človekom. Povest' jednotlivých rabínov sa vytvárala na základe ich učenosti a písomných rozhodnutí presne takým spôsobom, ako sa dnes vytvára povest' vedcov vo

vedeckom svete. Autorita rabína je teda prirodzená, zodpovedá jeho vedomostiam a spôsobu života.

Organizácia, ktorá by záväzne kodifikovala (uzákoňovala) židovstvo, nebola vytvorená. Jednotlivé rabínske autority sa snažia odvodiť svoje názory z tradičných zdrojov. V dejinách židovstva sa vyskytlo veľa snáh o vytvorenie dogmatického zhrnutia náboženskej viery. Snahou učencov, ktorí zhrnuli základy viery do niekoľkých bodov, nebolo presvedčiť ostatných veriacich o správnosti ich „jediného“ poňatia viery, ale redukovať značný počet príkazov (micvot) a všeobecne prijatých názorov na malý počet základných predpokladov. Z nich sa dali odvodiť ďalšie implicitne zakódované názory. Správnejšie by bolo hovoriť v tomto prípade o axiomatizácii, ale v súlade s literatúrou hovoríme o dogmách a dogmatizácii. Uvedieme 13 základných článkov viery (dogiem), známych ako ani maamin (pevne verím). Autorstvo sa pripisuje významnému stredovekému učencovi Maimonidesovi (1135–1204): 1) Boh existuje, jeho bytie nie je ohraničené časom. 2) Boh je jediný. 3) Boh je netelesný. 4) Boh je pôvodcom všetkého. 5) Len k Bohu sa sluší modliť. 6) Boh sa zjavil. 7) Mojžiš je a zostane najväčším prorokom. 8) Tóra je Božie zjavenie. 9) Tóra je nezmeniteľná. 10) Boh je vševedúci. 11) Boh je nanajvyš spravodlivý. 12) Boh nám pošle spasiteľa. 13) Boh vzkriesi mŕtvych.

Maimonidesovi nasledovníci Chasdai Crescas (asi 1340–1411) a Jozef Albo (1380–1444) zredukovali počet základných článkov s odôvodnením, že niektoré možno odvodiť z iných. Podľa Alba sú tri základné články viery:

1) Boh existuje. 2) Tóra je Božie dielo. 3) Na druhom svete je spravodlivá odplata.

Najnovšia verzia dogmy, ktorej autorom je rabi Rafael Hirsch, pochádza z 19. storočia. Nasledujúcich deväť článkov vytvára základ, na ktorom sa zhodnú rôzne poňatia židovského náboženstva (Encyclopaedia Judaica..., 5. zväzok, stĺpce 1167–1176, heslo Dogmen).

1) Jestvuje jeden Boh. 2) Boh sa zjavil ľuďom. 3) Vzťah medzi Bohom a človekom je bezprostredný. 4) Svet je stvorený Bohom. 5) Zmyslom a cieľom stvorenia je dobro. 6) Človek je sám za seba

mravne zodpovedný, má slobodnú vôľu. 7) Boh nám dáva zákony, vytvára mieru dobra a zla. 8) Po príchode Mesiáša ožijú zosnulí v novej forme existencie, ktorej bytie je zahalené tajomstvom. 9) Izrael má svoje poslanie, ktoré mu zveril Boh.

Z predchádzajúceho odvodili židovskí teológovia, že bytie Božie má inú podstatu ako ľudské. Preto je zakázané spodobňovanie Boha formou výtvarného diela, ktoré je vytvorené človekom. Ďalším dôsledkom existencie jedného Boha, ktorý sa zjavil ľuďom, je rovnosť ľudí bez ohľadu na pôvod, národnosť alebo rasu.

Židovstvo kladie väčší dôraz na konanie, než na samotnú abstraktnú vieru. Aj človeka posudzujeme podľa skutkov, nie podľa viery. Zbožnosť vyjadruje človek plnením príkazov a zákazov. Cieľom konania jednotlivca má byť dokonalosť v náboženských aj svetských veciach, ktoré spolu súvisia.

Príslušnosť k židovskému národu je podľa náboženských predpisov určovaná Halachou. Predpis o príslušnosti hovorí, že za židovské je považované dieťa narodené židovskej matke. Teda židovstvo sa dedí podľa praslice, nie podľa meča. Tohto poňatia sa pridrižiava ortodoxné židovstvo, sú uznávané aj iné riešenia tejto otázky.

Základný obrad určujúci príslušnosť mužov k židovskému náboženstvu je obrad brit mila (zmluva obriezky). Obriezka sa má konať osem dní po narodení dieťaťa. Židia nie sú jediný národ, ktorý obriezku praktizuje. V antických dobách bola obriezka bežná aj v iných národoch a dnes ju lekári odporúčajú z hygienických dôvodov. V Amerike sa praktizuje aj v značnej časti nežidovského obyvateľstva.

Podľa židovských pravidiel je chlapec považovaný za dieťa do 13. roku života, nasleduje obrad bar micva (syn zákona), po ktorom sa stáva dospelým. Bar micva sa koná v synagóge, chlapec prednesie reč, v ktorej ďakuje svojim rodičom za výchovu, potom je predvolaný k čítaniu Tóry ako dospelý. U dievčat nastáva dospelosť o rok skôr, po dosiahnutí 12. roku.

Židovská svadba má ritualizovaný priebeh. Súčasťou je spísanie svadobnej zmluvy (ketuba). Zmluva obsahuje štandardný text a pojednanie o finančnom vysporiadaní v prípade rozvodu (ide o ochranu a zabezpečenie ženy). Obrad nie je viazaný na synagógu, môže sa konať kdekoľvek.

Podľa židovského ponímania je manželstvo rozlučiteľné. Rozvod je pomerne jednoduchý, predovšetkým pre mužov. Proti rozvodu však hovoria mnohé miesta Talmudu, ktoré ho odporúčajú len ako krajný prostriedok po zlyhaní pokusov o zmierenie medzi manželmi.

Poslednou zastávkou človeka na zemi je pohreb. Židovský pohreb sa má uskutočniť čím skôr po smrti. Vyznačuje sa jednoduchosťou. Nepochováva sa v sobotu a vo sviatky. Intenzívny smútok sa dodržiava sedem dní, nasleduje ďalších 30 dní smútku. Zosnulého si potom pripomíname po celý život na výročie jeho smrti (jahrzeit), ktoré sa určuje podľa židovského kalendára.

Všetky náležitosti židovského pohrebu má zvyčajne na starosti Chevra kadiša (svätý spolok). Je to spolok s dobrovoľným členstvom. Jeho úlohou je starať sa o ťažko chorých a umierajúcich, organizovať pohreby a všemožne pomáhať rodinám nebohých. Členstvo v spolku sa považovalo za čestnú úlohu. Spolok Chevra kadiša patril vždy k prvým spolkom, ktorý sa založil v sídle náboženskej obce.

Bolo by možné uviesť výnimky z predchádzajúcich tvrdení. Napríklad, je známa Chazarská ríša, v ktorej aristokracia aj obyvateľstvo prestúpilo na židovskú vieru napriek tomu, že pokrvtne nepatrilo k židovstvu. Vznikom rôznych názorov v židovstve, podobne ako v iných náboženstvách vznikali jednotlivé sekty, kultúrne a náboženské prúdy.

2.4. Rôzne poňatia židovstva

Predchádzajúci text charakterizuje starý alebo tradičný judaizmus, dnes označovaný ako ortodoxný. Až do 19. storočia tvorila ortodoxia najvýznamnejší, aj keď nie celkom homogénny prúd židovstva. Mesianistické hnutia, samaritáni, karaiti alebo sekty, o ktorých píšeme ďalej, sa javili len ako okrajová záležitosť. Platí to aj o pseudomesiášskych hnutiach v stredoveku, ktoré silne zapôsobili na židovské masy, ale časom zanikli, prípadne stoja na okraji zániku.

Chasidizmus

Vnútri ortodoxie jestvuje veľmi svojrázny duchovný smer alebo hnutie, známe ako chasidizmus (chasid = zbožný). Vykryštalizovalo sa vo východnej Európe na počiatku 18. storočia. Za zakladateľa je považovaný rabi Baal Šem Tov (Pán Dobrého Mena) stručne zvaný Bešt (1700–1760). Beštovi a jeho nasledovníkom sa podarilo uviesť do života svieže, v širokých masách židovského ľudu reflektované hnutie.

Jeho podstatnými prvkami bolo spojenie radosti zo života a zbožnosti, dôvera k Bohu, prekračujúca starosti o každodenný život a posilnenie vlastnej individuality. Šíreniu chasidizmu napomáhal život v spoločenstve a pôsobenie vedúcich osobností chasidského hnutia – cadikov.

Cadikmi sa stávali výrazné osobnosti. Neraz boli charakterizované jednoduchými vonkajšími formami správania (aj keď sú známe prípady, keď cadik žil obklopený pozornosťou a prepychom). Život a skutky cadikov sa neraz stali legendou ešte v čase ich života. Žili obklopení svojimi žiakmi a nasledovníkmi, ktorí najprv len ústne, potom aj písomne zaznamenávali ich skutky. Chasidizmu bola cudzia spoločenská okázalosť a reprezentačná vzdelanosť, stal sa ľudovým hnutím. Na počiatku svojho vývoja sa dostal do konfliktu s tradičným rabínskym judaizmom, ktorému chasidskí kazatelia odlákali väčšinu veriacich. Avšak podstata chasidizmu spočíva na ortodoxných základoch a Kabale. Cadikovia dodržiavali tradície a boli znalcami Talmudu. Z Kabaly prevzali chasidi učenie o dvoch éterických prúdoch prestupujúcich celý vesmír. Jeden prúd smeruje od Boha smerom k hmotnému svetu, druhý je opačný. Dôsledkom toho obsahujú všetky bytosti, ale aj neživá príroda stopy Božej prítomnosti. Cieľom modlitby a správneho života je priblíženie sa k Bohu. Dosiagnúť to možno vŕcnosťou a úprimnosťou, falošná askéza je škodlivá. Ciest k Bohu je nekonečne veľa, výrazové prostriedky dialógu Boh – človek sú neobmedzené.

Západoeurópske židovstvo sa začalo zaujímať o chasidov až v 19. storočí. K najvýznamnejším znalcom chasidizmu patrili Martin Buber, ktorého kniha *Chasidská vyprávění* (Buber 1990) je dostupná

naším čitateľom. Druhá kniha, ktorá si zasluhuje v tejto súvislosti rovnakú pozornosť, je *Devět brán* od českého autora Jiřího Langra s predslovom autorovho brata Františka Langra (Langer 1990).

V predvojnovom Československu žili malé skupiny chasidov pochádzajúce z Poľska. V Bratislave mali vlastnú modlitebňu v dosiaľ zachovanom objekte, tzv. Žigraháze na Židovskej ulici č. 3. V dome je v súčasnosti stála expozícia Židovského múzea. Domovom chasidského hnutia bola oblasť Haliče a Ukrajiny, kde žila pred vojnou značná časť európskych Židov a v mnohých oblastiach nepredstavovali menšinu, ale väčšinu miestneho obyvateľstva. Nacistický holokaust prežila len malá časť chasidov. Menšie spoločenstvá žijú dnes v Izraeli a USA.

Reformované židovstvo

V 19. storočí vzniklo medzi nemeckými Židmi, ktorí boli pomerne asimilovaní, reformné hnutie požadujúce odstránenie niektorých praktík, ktoré považovali za nezlučiteľné s duchom doby. K reformovanému židovstvu sa priklonila časť nemeckých Židov a rozšírilo sa aj do iných krajín. Veľkej popularite sa tešilo v USA, kde možno za jeho počiatok považovať konferenciu v Pittsburgu roku 1885. Americkí reformovaní Židia definovali svoje hnutie ako náboženské a nie národné. Z toho dôvodu najprv odmietali sionizmus, považovali ho za národné hnutie, neskôr však zmenili svoj postoj a pridali sa k nemu.

Delenie náboženských obcí na ortodoxné a reformované prebehlo v mnohých európskych krajinách vrátane Uhorska. K rozdeleniu v Uhorsku došlo po budapeštianskom kongrese roku 1868. V nasledujúcich rokoch vznikli aj na Slovensku v mnohých mestách reformované (tiež neologické alebo kongresové) náboženské obce. V Bratislave vznikla reformovaná obec už v roku 1872, väčšina bratislavských Židov však zostala verná ortodoxii, na čele ktorej stáli potomkovia rabína Chatama Sofera.

Rozdiel medzi ortodoxným a reformovaným židovstvom sa týka najmä formálnej stránky náboženských praktík. V ortodoxných synagógach sedia ženy a muži oddelene, v reformovaných spolu.

Ortodoxný rabín má len tradičné židovské vzdelanie, reformovaní rabíni často dopĺňujú svoje vzdelanie na univerzitách. Ortodoxná bohoslužba je vedená v hebrejskom jazyku, reformovaná pripúšťa použitie iných (národných) jazykov. Kázne hovoria reformovaní rabíni v jazyku, ktorý je ich poslucháčom najlepšie zrozumiteľný. V dôsledku ustupujúcej znalosti hebrejčiny sú však nútení túto prax v súčasnosti aplikovať aj ortodoxní rabíni. Ďalšie odlišnosti reformovaných praktík sú: používanie organu v kostole, menej prísne dodržiavanie stravovacích predpisov a predpisov o sobote, ako aj benevolencia v dodržiavaní množstva príkazov a zákazov. Reformované židovstvo umožňuje ženám získať rabínske oprávnenie a vedenie bohoslužby.

Konzervativizmus

Strednou cestou medzi prísnou ortodoxiou a benevolentným reformovaným židovstvom sú konzervatívni Židia. Stravovacie a sobotňajšie predpisy dodržiavajú, ale nie tak prísne ako ortodoxia. Sviatky svätia. V synagógach sedia muži aj ženy spolu. Na rozdiel od reformovaných sa konzervatívni Židia zahalujú pri modlení do talitov. Konzervatívne židovstvo sa snaží zlúčiť národné kultúry hostiteľských krajín so židovskou kultúrou. Hľadá spôsob spolužitia Židov s inými národmi v diaspóre, ale podporuje štát Izrael.

Aškenázski a sefardskí Židia

Celé európske židovstvo môžeme rozdeliť na aškenázskych a sefardských Židov. Tieto skupiny sa vyformovali v ranom stredoveku. Väčšia časť európskych Židov prišla do strednej a východnej Európy z územia Nemecka. Nazývajú sa Aškenázovia. (Aškenáz = Nemecko; Často sa používa aj hebrejská koncovka množného čísla -im – napríklad Aškanázim, Sefardim, kibucim a pod. – v tomto texte používame slovenské koncovky množného čísla.) Ich hovorový jazyk je jidiš. Jazyk jidiš (židovský) sa vytváral v priebehu 8. až 11. storočia. Základom je stredoveká nemčina s množstvom hebrejských slov, obohatená o slovanské prvky. Vznikla tak bohatá a živá reč s vlastnou lite-

ratúrou, folklórom, divadlami, novinami atď. Pri písaní sa nepoužíva latinka, ale hebrejská abeceda. Veľký rozmach jidiš literatúry nastal v 19. storočí na území dnešného Poľska a západného Ruska. Až do konca 20. storočia vychádzali noviny a časopisy v jazyku jidiš, ktorý bol materinským jazykom značného počtu židovských obyvateľov v Poľsku a Rusku. Náš čitateľ má možnosť zoznámiť sa s jidiš literatúrou vo výbere poviedok (Rozinky a mandle 1968). Prístupné sú aj slovenské vydania kníh Isaaca Bashevisa Singera (Singer 1987, 1992, 1993, 1994) píšuceho pôvodne jazykom jidiš. Singerovo dielo bolo odmenené roku 1978 Nobelovou cenou za literatúru.

Druhá skupina európskych Židov pochádza zo stredovekého Španielska. Od toho je odvodené ich pomenovanie Sefardi (Sefard = Španielsko). Sefardskí Židia žili do roku 1492 predovšetkým v Španielku, neskôr v južnej Európe, v krajinách Stredomoria a v Oriente. Tiež majú vlastný jazyk, ladino. Základom ladina je španielčina spojená s hebrejčinou a latinčinou. Aj v ladine jestvuje vlastná literatúra a kultúra.

Delenie európskeho židovstva na sefardskú a aškenázsku vetvu je hlavne kultúrne a jazykové, ale obsahuje v sebe aj rozdiely v náboženských zvykoch, synagogálnej službe a liturgii. Medzi príslušníkmi oboch vetví môžeme nájsť ortodoxných, reformovaných alebo iných Židov. V dnešnom Izraeli jestvuje zvlášť náboženská obec sefardská a aškenázska (obidve ortodoxné). Pred 2. svetovou vojnou tvorili Aškenázovia asi 90 % počtu Židov v Európe, patrili k nim aj československí Židia. Najbližšie sefardské obce sa nachádzali v Juhozápadnej Európe. V dnešnom Izraeli sú aškenázski Židia početne v menšine, ale majú dominantný vplyv v politike, vede a verejnej správe.

Rekonštruktualizmus

Roku 1940 založil Mordechaj Kaplan v USA rekonštruktívny judaizmus. Základnou myšlienkou je, že židovstvo nie je len náboženstvo alebo národnosť, ale celá civilizácia. K tomuto prúdu sa dnes hlási asi 60 tisíc ľudí. Od roku 1963 majú vlastný rabínsky seminár vo Filadelfii. Z hľadiska tradičného židovstva je neprijateľný ich názor na Tóru, ktorú považujú za dielo človeka.

Karaiti

Karaiti sú najväčšou sektou v židovskej histórii. Sekta vznikla roku 765 na území dnešného Iraku po smrti exilarchu v Bagdade. Titul exilarchu dostával predseda miestnej židovskej komunity ako jej úradne uznaný predstaviteľ. Starý exilarcha zanechal po sebe dvoch synov. Za novú hlavu obce bol zvolený mladší syn, obľúbený Chananja ben Dávid. Starší brat Anán ben Dávid a jeho prívrženci sa s tým nechceli zmieriť a vyhlásili voľbu za neplatnú. Vznikol rozkol, do ktorého zasiahli kalifovi úradníci a zatkli odbojného staršieho brata. Hrozil mu trest smrti. Zachránil sa pomocou rady islamského učenca Abu Hanifa, ktorý navrhol, aby sa Anán pred úradmi vyhlásil za hlavu sekty neuznávajúcej Talmud.

V návrhu je podobnosť so šiitskou vetvou islamu, ktorá uznáva Korán, ale odmieta ústnu tradíciu – Súnu. Anánovo vysvetlenie bolo prijaté a stal sa úradne uznanou hlavou novej sekty Bnej mikra (synovia písma). Z toho sa vytvorilo pomenovanie karaiti.

Karaiti odmietli Talmud, a sú preto považovaní za antirabínske hnutie. Pokyny Tóry sa snažia prenášať priamo do života. V minulosti vynikli ako znalci v skúmaní Tóry.

V orientálnych krajinách mala sekta veľa prívržencov. Centrum karaitov bolo v Konštantínopole, v značnom počte prenikli na Krym a rozšírili sa v západnom Rusku až po Litvu. V období 2. svetovej vojny nacisti obsadili celé územie obývané karaitmi a až na malé zvyšky ich vyvraždili. Dnes žijú v Rusku a Izraeli malé skupiny ich potomkov.

Samaritáni

Samaritáni sú malou židovskou sektou. Pochádzajú, ako vidieť z ich pomenovania, z obyvateľov Samárie, územia ležiaceho severne od Jeruzalema. Sekta vznikla roku 722 pred počiatkom občianskeho letopočtu, keď sa časť obyvateľov Samárie zmiešala s obyvateľstvom okolitých krajín a vytvorila vlastný náboženský kult, ktorý sa odlišoval od pôvodného židovstva. V období po návrate Židov z babylonského vyhnanstva, počas pôsobenia prorokov Nehemiáša

a Ezdrú vznikol rozkol medzi Židmi a Samaritánmi. Dôsledkom rozkolu bolo vybudovanie vlastného samaritánskeho chrámu na hore Gerazim v blízkosti Sichemu. Tento chrám zničil roku 128 pred občianskym letopočtom panovník hasmoneovskej dynastie Ján Hyrkan I. Potomkovia Samaritánov žijú (asi 430 osôb) a praktizujú svoju vieru v dvoch centrách v Izraeli (v Cholone a Sicheme). Centrálnu úlohu náboženského života hrajú v samaritánskom ponímaní náboženstva kňazi, ktorí vykladajú zákony, určujú kalendár a sviatky.

Zachovala sa bohatá samaritánska literatúra písaná v štyroch jazykoch, po hebrejsky, grécky, arabsky a špeciálnym aramejským dialektom. Jestvuje samaritánsky preklad Tóry a jej komentárov.

Falaša

Predkovia Falašov odišli z Izraela do Etiópie počas vlády kráľa Šalamúna a udržali si svoju vieru do dnešných dní. Žili v horských, ťažko prístupných oblastiach. V niektorých obdobiach mali vlastný štát. V 10. storočí je už zaznamenaná židovská panovnícka dynastia založená kráľom Gideonom a jeho manželkou Juditou. Vláda dynastie trvala asi 300 rokov. Samostatný židovský štát na severe krajiny, ktorému vládli, bojoval v tom čase s kresťanskou časťou na juhu Etiópie. Úpadok kráľovstva je spojený s preniknutím moslimských dobyvateľov do Etiópie. Posledný panovník, menovec zakladateľa dynastie Gideon, vládol do roku 1615. Od tých čias nastal úpadok vplyvu aj počtu židovského obyvateľstva Etiópie.

Etiópski Židia – Falašovia boli pre Európu „objavení“ koncom 19. storočia. Počas dlhých storočí izolácie od sveta zanikla ich znalosť hebrejčiny a hovoria po etiópsky. Tóru a iné židovské sväté knihy majú preložené. Dodržiavajú všetky zásady židovskej viery, strávajú sa podľa rituálnych predpisov (s malými výnimkami), prísne svätia soboty a ostatné sviatky. Kalendár však nemajú identický so židovským. Jednoduché synagógy stavajú podľa vzoru niekdajšieho jeruzalemského chrámu. Zachovávajú množstvo židovských zvykov a tradícií. Cestovatelia z Európy si všimli, že ich chatrče sú podstatne čistejšie než príbytky majoritného obyvateľstva. Zachovali sa

u nich mnohé, v európskom židovstve už zaniknuté zvyky. Majú aj svoje špecifiká, napríklad mníchov a mníšky, čo možno považovať v židovstve za raritu. Príslušníci Falaša sa sami označujú za „Bejt Israel“ (Dom Izraela), slovo falaša je etiópske a znamená cudzinec, prišelec.

Roku 1956 žilo v Etiópii 30 tisíc príslušníkov tejto skupiny. Žili pomerne zaostalým spôsobom v zlých hospodárskych a životných podmienkach. Počas hladomoru v roku 1984 premiestňovali príslušníkov sekty do Izraela. Akcia sa prezradila v dôsledku indiskrécie novinárov a vláda v Adis Abebe zakázala ďalšiu emigráciu. Asi 15 tisíc príslušníkov Falaša zostalo v Etiópii. K presunu zvyšnej časti sekty došlo 25. mája 1991, keď boli počas 22 hodín prakticky všetci etiópski Židia letecky dopravení do Izraela.

2.5. Talmud

Popri Tóre hrá v židovskej literatúre dôležitú úlohu Talmud. Slovo je substantívom slovesa učiť sa alebo učiť (iných). Správnejšie by bolo použiť spojenie Talmud-Tóra, teda učenie alebo učenie sa Tóre. Zatiaľ čo Tóra predstavovala najstaršiu písomne zaznamenanú tradíciu, existovala aj ďalšia tradícia – Halacha.

Halacha (cesta, putovanie) je obsažný pojem označujúci súbor tradícií a príkazov, pôvodne len ústne zachovaných. Halacha určuje život veriacich Židov až do podrobností. Život a konanie človeka má byť harmonickým celkom, a preto nemožno čakať, že Halacha sa bude zaoberať len niektorými jeho časťami. S termínom Halacha sa môžeme stretnúť vo vetných spojeniach, ako napríklad: „Významní rabíni sa vyjadrovali k halachickým problémom“, alebo „Táto Halacha bola daná Mojžišovi na hore Sinaj“.

Halacha nie je nemenná, ale podlieha vývoju napriek tomu, že kladie dôraz na tradíciu a kontinuitu. Na otázku, či má istá Halacha záväznú platnosť, existujú rôzne kritériá. Za dôležité sa považuje to, či sa Halacha dlho praktizuje a ako sa k nej vyjadrili významné rabínske authority. Niekedy ju môže zvyk, ktorý sa jej prieči, potlačiť.

Halacha sa tradovala len ústne. Tak to bolo až do doby pred zničením druhého chrámu. V tomto čase bola židovská spoločnosť v duchovnom kvase. V krajine existovali rôzne myšlienkové prúdy a náboženské sekty. Spoločenskú aristokraciu predstavovalo chrámové kňazstvo spojené s vládnucimi kruhmi. Jedným z protipólov vládnucej vrstvy boli zelóti (horlivci), ktorí odmietali iného vládcu ako Hospodina a búrili sa proti rímskej nadvláde, ako aj proti vlastnej aristokracii. Akýmsi stredom boli farizeji. (Znamená to „odlišujúci sa“, ale často sa prekladá nie dosť presne ako „zákonníci“.) Striktne sa držali starých tradícií a zvykov, odmietali kompromisy a prispôsobovanie sa novým podmienkam. V opozícii voči farizejom stála náboženská sekta saducejov. Pomenovanie saducejov je odvodené od mena ich predstaviteľa, kňaza Zaddoka. Saduceji sa s porozumením pozerali na vplyv helenizmu a boli náchylní prijať reformné názory. Okrem toho neuznávali nesmrteľnosť ľudskej duše, popierali existenciu anjelov a neverili ústnej tradícii. Nie je bez zaujímavosti, že stredoveké vydania Talmudu, cenzurované katolíckou cirkvou, nahradzovali výraz „kacír“ pomenovaním „saducej“. Popri týchto sektách tu pôsobili eséni a tiež nedávno vzniknutí kresťania, ktorí v tomto čase predstavovali jednu z odnoží židovstva. Eséni žili odtrhnuti od života spoločnosti, venovali sa rozjímaniu a modlitbe. Odmietali spoločenský systém založený na otrockej práci. Asi 4 tisíc esénov žilo na okraji púšte v intenzívnom očakávaní príchodu Mesiáša. Duchovným spojivom celej tejto spoločnosti bola úcta k Tóre, k jej príkazom a zákazom.

Štúdium Tóry kvitlo v rabínskych školách, pod vedením známych učiteľov. Snáď najznámejším učiteľom sa stal Hilel (-80 až +8). Narodil sa v Palestíne, pôsobil 40 rokov v Babylone a už ako známy rabín sa vrátil do rodného kraja. Živil sa manuálnou prácou, bol drevorubač. Tradícia zaznamenáva, že celé židovské učenie vyjadril jedinou vetou: „Nerob druhým, čo nechceš, aby iní robili tebe.“ Hilelovým súčasníkom bol rabín Šamaj. Hilel a Šamaj sa často vyjadrovali k tým istým problémom, Šamajove vyjadrenia boli prísnejšie, Hilelove liberálnejšie. Do dnešných čias je známa aj Hilelova aj Šamajova rabínska škola. Obe sa zaoberali halachickými problémami.

Bohatý náboženský a duchovný život židovskej spoločnosti bol zničený katastrofou, ktorú predstavovalo dobytie krajiny Rimanmi a zničenie druhého chrámu roku 70 o. l. Učenci, ktorí prežili vojnu, sa snažili zachrániť ohrozené tradície judaizmu a založili preto v malom pobrežnom meste Jabne nové učilište pod vedením najmladšieho Hilelovho žiaka Jochanana ben Sakkaja. Jochanan ben Sakkaj známy ako Rabban (náš majster) a jeho spolupracovníci, zväčša žiaci Hilelovej školy, začali zhromažďovať a spisovať všetky dostupné tradície judaizmu. Zvolávali kňazov, ktorí sa zúčastňovali na chrámovej službe, a spytovali sa ich na všetky podrobnosti. Zisťovali staré zvyky, rekonštruovali komentáre a názory dávnych rabínov a všetko zistené zapisovali.

Rabban zdôrazňoval význam synagóg, ktoré existovali už od doby zničenia Šalamúnovho chrámu. Tvrdil, že modlitba a dobré skutky môžu spôsobiť zmierenie, ktoré sa prv dosahovalo prinášaním obetí v chráme. Vyzdvihoval aj význam štúdia Tóry.

Prechod od chrámovej služby k synagóge priniesol židovstvu plody v podobe ďalšieho rozšírenia štúdia. Študovňami sa stávali všetky synagógy. Dôsledkom toho vznikali aj ďalšie rabínske učilištia spolupracujúce s Rabbanovou školou v Jabne.

V tejto atmosfére sa práca na písomnom dokumentovaní hala-chických tradícií neskončila ani po smrti Rabbana. Nasledovali štyri ďalšie generácie učencov, ktorých mená dnes poznáme. Súhrnne ich označujeme ako tanaitov.

Tanaiti (slovo je, podobne ako Talmud, odvodené od slovesa teni – študovať, učiť, učiť sa). Tanaiti zhromažďovali počas piatich generácií rozsiahly materiál. Jeho konečnú redakciu urobil rabi Jehuda Ha Nassi v rokoch 170 až 200 o. l. Tradícia mu preto pripisuje autorstvo Mišny, diela, ktoré je výsledkom práce piatich generácií tanaitov.

Mišna (opakovanie) je základné halachické dielo. Vychádza z Tóry a predstavuje prvé autoritatívne zhrnutie zákona. Súčasne je Mišna jadrom Talmudu. Spísaním a vydaním Mišny sa pochopiteľne rabínske štúdie podporili.

Amorejci (hovorcovia, vykladači, od slova amar – hovoriť, interpretovať). V ďalších generáciách sa učenci, ktorých označujeme ako

amorejci, zaoberali Tórou aj Mišnou. Spísali diskusie a komentáre k Mišne a doplnili ich látkou, ktorú do nej rabi Jehuda Ha Nassi nezahrnul. Táto práca sa nekonala len v Palestíne, ale aj v Babylone, do ktorého sa presunulo v 2. a 3. storočí o. l. ťažisko židovskej vzdelanosti. Výsledkom práce amorejcov je Gemara.

Gemara (dokončenie, naučená tradícia). Podľa miesta vzniku rozlišujeme jeruzalemskú a babylonskú Gemaru. Mišna spolu s Gemarou tvorí Talmud, a tak podľa Gemary rozlišujeme Jeruzalemský talmud a Babylonský talmud. Poznáme osem generácií amorejcov, žijúcich v rokoch 220 až 500 o. l. Konečná redakcia jeruzalemskej Gemary bola vykonaná v 4. storočí, babylonskú Gemaru uzavrel Rav Aši a jeho žiak Ravina roku 499 o. l. Po uzávierke babylonského Talmudu pokračovali v Babylone písomne zaznamenané diskusie až do 9. storočia. Potom sa ťažisko židovskej vzdelanosti presunulo do arabsko-španielskeho priestoru a postupne ďalej do Francúzska a Nemecka.

Vo všetkých týchto krajinách zakladali Židia rabínske školy, v ktorých sa študoval Talmud. Veľmi známe sa stali učilištia vo Wormse a Mainzi (Mohuči), ktoré založil rabbenu Geršon ben Jehuda (965–1028), zvaný „svetlo exilu“.

Raši. Na oboch týchto školách študoval rabi Šlomo ben Izák, stručne známy ako Raši (1040–1105). Raši sa stal najznámejším komentátorom Talmudu a Tóry. Už ako 25-ročný založil rabínsku školu v Troyes vo Francúzsku, ktorá rýchlo získala dobrú povest a pritiahla veľa žiakov. Na počiatku svojej kariéry vyučoval Raši bez nároku na odmenu a živil sa ako vinohradník, neskoršie sa venoval len vyučovaniu a štúdiu. Celý Rašiho život sa vyznačoval príkladnou skromnosťou a nenáročnosťou. Posledný komentár, ktorý napísal pred smrťou, objasňoval otázky kňazskej čistoty. Súčasníci, ktorí Rašiho prežili, to nepovažovali za náhodu. Rašiho komentáre podstatne ovplyvnili ďalšie štúdium Talmudu. Už sto rokov po jeho smrti sa tieto komentáre stali štandardnou súčasťou ďalších vydání Talmudu až do súčasnosti. Rašiho komentár Tóry sa stal vôbec prvou hebrejsky vytlačenou knihou. Veľkosť tohto učenca nám pripomínajú do dnešných dní zachované stavebné pamiatky, ktoré nesú jeho meno, ako aj Rašiho písmo, typ hranatého písma, ktoré

používal pri písaní svojich prác. V súčasnosti je zaznamenaných viac než sto komentárov k Rašiho komentárom Tóry a Talmudu. Prvý preklad Rašiho komentára Tóry do nemčiny urobil bratislavský učenec Leopold Dukes, žiak rabína Chatama Sofera v 19. storočí. Posledná skutočnosť je hodná pozornosti, keďže preklad náboženskej literatúry do národného jazyka nie je v intenciách učenia Chatama Sofera.

Vo Francúzsku a Nemecku je v 12. a 13. storočí zaznamenaných viacero komentárov Mišny, prípadne komentárov starších komentárov. Vytvorili ich Rašiho potomkovia a nasledovníci. Súhrnne sa označujú Tosafita.

Tosafisti (objasňovači, pridávači) sú autori spomenutých komentárov. Medzi najvýznamnejších z nich patrila Rašiho vnuk Samuel ben Meier (1085–1174), zvaný tiež Rašbam. Nie je možné podať v krátkosti prehľad prác tosaftistov a ostatných komentátorov Talmudu, vzhľadom na ich počet.

Maimonides (aj Maimonídes – v hebrejčine je obyčajne prízvuk na predposlednej slabike, čo sa niekedy v slovenčine označuje dĺžňom na príslušnej samohláske). Na tomto mieste treba uviesť meno rabího Moše ben Maimona – Maimonidesa (1135–1204). Narodil sa v Kordobe (Španielsko) a skončil svoj život ako známy učenec, lekár a rabín na panovníckom dvore v Káhire. Maimonides, nazývaný stručne Rambam, významne ovplyvnil a posunul hranicu duchovného obzoru stredovekého židovstva. Vplyvom neobyčajne vzdelaného Rambama sa židovstvo rozštiepilo na polemizujúce tábory. Spory okolo jeho učenia neutíchli ani po jeho smrti, naopak, zväčšil sa ich rozsah aj intenzita. V celom 13. storočí sa prívrženci a odporcovia Maimonidesa vzájomne preklínali a exkomunikovali. Do týchto sporov sa zaangažovala aj katolícka cirkev. Maimonides sa stal problematickým tým, že postavil rozum ako rovnocenný viere, tradícii a zjaveniu. Vo svojich prácach dovedol racionalizmus po krajnú hranicu, stačil malý krok a ocitol by sa mimo náboženstva. Rambam tento krok neurobil, ale napriek tomu jeho odporcovia, vedení temnou predtuchou, zakázali mládeži do 25 rokov čítať jeho knihu *More nevuchim* (Sprievodca blúdiacich).

Maimonides usporiadal celú halachickú diskusiu Talmudu podľa

vecných stanovísk. Jeho kompendium sa stalo dobre známym a horlivo sa študovalo, ale nestalo sa náhradou za Talmud. Čiastočnú náhradu Talmudu sa podarilo napísať až v 16. storočí Jozefovi Karovi (1488–1575). Jeho práca s názvom *Šulchan aruch* (Prestretý stôl) nemá rozsah ani význam porovnateľný s prácami Maimonidesa, ale dáva pohotové a zrozumiteľné odpovede na praktické otázky.

Zo stručne naznačenej histórie možno ľahko extrapolovať skutočnosť, že diskusie okolo Talmudu vlastne nikdy neprestali. Niekedy sa hovorí, že Talmud je diskusia bez konca.

Ješiva (sedenie). Týmto slovom sú označované vyššie typy škôl, v ktorých sa študenti pripravujú na povolanie rabína a študujú hlavne Talmud a jeho komentáre. Rabínske školy – ješivy, existovali všade tam, kde existovalo židovstvo. Niekedy doba umožňovala rozvoj štúdia a vzdelanosti. To sa prejavilo v tvorbe ďalších komentárov. V dobách útlaku sa Židia snažili zachovať to, čo získali z dávnych čias, aby to odovzdali ďalším generáciám. V 19. storočí a prvej tretine 20. storočia boli početné rabínske školy vo východnej Európe. Východ sa stal protipólom vývoja v západnej Európe, kde emancipácia a asimilácia Židov postúpila na úkor straty ich duchovnej identity. Od Litvy až po Maďarsko sa vyskytovali ješivy v mnohých mestách a mestečkách. Na Slovensku pôsobilo tiež niekoľko ješív, napríklad v Nitre, Galante, Huncovciach a Bratislave. Najznámejšia z nich, bratislavská ješiva, je spojená s menom a činnosťou rabína Mošeho Schreiberera, nazvaného aj Chatam Sofer. Meno Chatam vzniklo ako skratka názvu jeho hlavného diela *Chiduš Torah Moše*, zaraďujúceho sa do komplexu talmudickej literatúry. Tak ako všetky ješivy vo východnej Európe, zanikla aj bratislavská ješiva (1939) počas nástupu nacistickej vlády nad Európou. Hrob Chatama Sofera v Bratislave je dnes navštevovaný veriacimi z celého sveta, ktorí prichádzajú vzdať úctu jednému z najvýznamnejších talmudistov 19. storočia. Tradícia štúdia Talmudu sa v povojnovom období preniesla do Izraela, USA a Kanady.

Talmud sa stal jedným zo synonymov židovstva. Ide o knihu, ktorá sa už od svojho vzniku stala predmetom bipolárneho prístupu. Na jednej strane uznávaný za žriedlo múdrosti, na druhej strane

hanobený a osočovaný. To, čo sa používalo proti nemu, sú falošné citáty, alebo citáty vytrhnuté z textu.

Prvé rozsiahle útoky proti Talmudu sa začali už za vlády východorímskeho cisára Justiniána, toho istého Justiniána, ktorý dal zavrieť filozofické školy, pôsobiace v Grécku niekoľko storočí. Pri protižidovských pogromoch v stredoveku sa ničili židovské písomnosti, na prvom mieste Talmud. Často ho verejne pálili a v 16. storočí existoval už len nepatrný počet exemplárov kompletného diela. Za uchovanie Talmudu vďaka vynálezu kníhtlače a povoleniu pápeža Leva X., známeho mecenáša vedy, vydať Talmud bez cirkevnej cenzúry.

Vydanie sa realizovalo v tlačiarni Daniela Bomberga, kresťana žijúceho v Benátkach a pochádzajúceho z Antverp. Bombergova tlačiareň je známa vydaniami biblie a mnohých iných židovských náboženských spisov. V jeho dielni vzniklo prvé a súčasne kompletne vydanie Babylonského aj Jeruzalemského talmudu. Babylonský talmud vyšiel v dvanástich zväzkoch v rokoch 1520 až 1523, Jeruzalemský talmud vyšiel roku 1524. Neskoršie vydania Talmudu dodržiavajú stránkovanie zhodné s Bombergovým vydaním. Tlačiareň zanikla po smrti majiteľa roku 1549. Okrem Bombergovho vydania jestvujú početné neskoršie vydania, napríklad pražské (1841–1845), viedenské (1840–1847) a hlavne vydanie z Vilnius (1892–1897), ktoré vyšlo v pätnástich zväzkoch spolu so všetkými dodatkami.

Až podnes zostáva Talmud pôdou, na ktorej spočívajú náboženské základy ortodoxného židovstva. Bolo by chybné chápať pokyny Talmudu ako ohraničenie života do skamenelých noriem. Takéto poňatie by protirečilo jeho duchu. Nové interpretácie Talmudu ukázali jeho zlučiteľnosť so životom v modernej spoločnosti. Pochopiteľne sa všeličo zmenilo, napríklad civilné právo je už od stredoveku stále menej „vnútornou“ židovskou záležitosťou, ale podlieha právu krajiny, v ktorej Židia žijú. Pokyny pre chrámovú službu už nie sú aktuálne, ale Talmud ako celok zostáva obrovským rezervoárom poznania, v ktorom sa aj dnes hľadajú odpovede na najrozličnejšie otázky. Pri hľadaní odpovede na konkrétnu otázku sa preštuduje obvykle celý komplex literatúry, pripomínajúci obrátenú pyramídu. Na širokej obrátenej základni sú najnovšie komentáre, responziá